

Кітов М.Г.

канд. філос. наук, доц., зав. кафедрою філософії
Національного ун-ту харчових технологій

***До питання визначення основних етапів розвитку руської
національної філософії***

*“Настане час, коли наші нащадки
будуть дивуватися, що ми не знали
таких очевидних речей”*

(Сенека)

У даній статті автор ставить за **мету** подати розрізнення тлумачення термінів “філософія в Росії” “російська філософія”, “русська національна філософія” та вичленити основні етапи розвитку руської національної філософії. **Актуальність** вказаної проблеми зумовлюється такими чинниками:

по-перше, у руськомовній філософській літературі таке виокремлення термінів, як правило, не робиться, що призводить не лише до замовчування самотності, скажімо, вірменської, грузинської, української, узбецької, таджицької та інших національних філософій, а й до явного приниження їхнього внеску в розвиток світової філософської думки. Навіть такий видатний філософ як О. Лосєв вважав Г. Сковороду руським філософом. *“Перш за все, – пише він, – нам би хотілося розглянути одного руського філософа XVIII ст., життя і вчення котрого відхилялися від західноєвропейської традиції і вводять нас у сутність самотньої руської філософії. Це Григорій Сковорода (1722 – 1794)”¹*;

по-друге, з розпадом СРСР, в якому домінували РРФСР, руська мова, руська культура, виникають нові незалежні держави, для народів яких чи не найактуальнішою є проблема самоідентифікації, самоусвідомлення своїх окремішності й самодостатності. Важливу роль у цьому процесові відіграє національна філософія, адже вона, як і філософія взагалі, виконує світоглядну й ідеологічну функції. Саме філософія задає теоретичні засади національно-державницької ідеології. *“Кожна людська громада, яка має намір жити і розвиватись, а не розпорошуватись пилом на вістрі історії, мусить виробити певний комплекс світоглядних ідей, систематизованих щодо місця даної громади у світобудові і визначений цим місцем регламентації поведінки члена громади. Мусить мати свою ідеологію, – підкреслював Д. Чижевський, – і українська громада доки не потрапила в етнорубку імперії, яка намагалась підмінити національні цілі імперськими, розтоптати культурні здобутки нації і перетворити її на слухняне, бездумне і безлике “населення” імперії”²* Тому розмежування зазначених термінів важливе не лише з теоретичного, а і з практичного погляду, адже

національна філософія є досить важливим чинником розбудови незалежних, суверенних держав;

по-третє, з огляду на геополітичні зміни, що відбуваються на пострадянському просторі, переосмислення витоків, джерельної бази, етапів розвитку і специфіки своєї національної філософської культури вкрай потрібне й для руського народу. Без цього Росія не зможе позбутися імперського синдрому і стати демократичною, цивілізованою країною.

То ж чи тотожні терміни – “*руська національна філософія*”, “*російська філософія*”, “*філософія в Росії*”? На наш погляд не тотожні. Справа в тім, що Росія упродовж століть формувалася як імперська держава, до складу якої входили (добровільно чи шляхом завоювання) народи, котрі мали свою національну міфологію, філософію, культуру. Тому, аналізуючи руську філософію, слід чітко розрізняти терміни: “*філософія в Росії*”, “*російська філософія*”, “*руська національна філософія*”.

Перший термін охоплює всі національні школи, котрі існували на теренах російської держави та досить різноманітні філософські напрямки. Отже, термін “*філософія в Росії*” досить абстрактний і включає в себе вірменську, грузинську, українську, узбецьку, таджицьку, білоруську, латвійську, литовську, естонську, молдавську, татарську, башкирську та інші національні школи, типи філософування та всю палітру існуючих філософських напрямків, котрі своєрідно проявлялися в духовній культурі Росії.

Другий термін “*російська філософія*” відтворює специфіку і особливості філософування представників тих національних меншин, які, будучи за етнічним походженням не руськими, відносять себе до росіян. Філософський доробок представників цих народів є досить вагомим в загальній палітрі філософських надбань Росії.

Третій термін “*руська національна філософія*” відображає специфічні особливості філософування представників лише руського народу. Серед них багато іногородців, які, проте, ідентифікують себе руськими.

Зауважу, що питання про національну філософію стосується ширшого контексту, а саме – розуміння історичного поступу взагалі. Зокрема, на думку Г.В.Ф. Гегеля в історичному поступі активну участь беруть лише так звані історичні народи, які є “інструментами” діяльності світового духу. Інші, “неісторичні народи”, є лише матеріалом для такої діяльності. “*Дух є історія, і кожний народ втілює в собі особливу ступінь, котру досягнула його свідомість*”³, – пише Г. Гегель. Причому цей “*народ пануючий у всесвітній історії, для даної епохи – і скласти у всесвітній історії епоху він може... лише один раз. По відношенню до цього його абсолютного права, бути виразником даної ступені у розвитку світового духу, духи других народів безправні, і вони, подібно тим, чия епоха минула, більше не приймаються в розрахунок у всесвітній історії*”⁴, – підкреслює Г. Гегель. Світовий дух не звертає уваги навіть на те, що він використовує численні людські покоління для роботи розуміння самого себе, що він здійснює страхітливі витрати людських сил, які виникають і гинуть; він досить багатий для такої трати, він

веде свою справу ґрунтовно, в нього досить народів й індивідів для такої трати.

Гегелівський абсолютний раціоналізм закономірно приводить до таких висновків. Його концепція закономірно веде до унітаризму і заперечення національних філософій як самостійних і самодостатніх духовних феноменів.

Гегелівська ідея про “історичні” та “неісторичні” народи прислужилася російським мислителям для обґрунтування імперської політики російської держави щодо поневолених нею народів. Зокрема В. Белінський, вважаючи руських одним з історичних народів (Гегель, до речі, руських до цих народів не зараховував) писав: *“Малоросія ніколи не була державою, отже, й історії, у строгому розумінні цього слова, не мала. Історія Малоросії є не більше, ніж епізод царювання царя Олексія Михайловича... Історія Малоросії, це – бічна річечка, що впадає у велику ріку російської історії. Малоросіяни завжди були племенем і ніколи не були народом, а тим більше державою”*⁵.

Звідси випливає, що українство нібито не мало і не має своєї національної філософії. Таке зневажливе ставлення “історичних” народів до “неісторичних” спирається на фундамент гегелівської теоретичної філософії.

Подібні заперечення “історичності” народів, зокрема українського, досить поширені й серед представників сучасного руського політичного бомонду. Але руські мислителі не мають навіть цих формальних (у даному випадку базисних гегелівських підстав), щоб заперечувати специфіку національної філософії народів, котрі входили до складу російської імперії, адже, як вже зазначалося, Г. Гегель не відносив до “історичних” народів і самих руських. Отже, ґрунтуються подібні заяви на політичних, а не наукових засадах.

Кожний народ самоідентифікує, самоусвідомлює себе, виражаючи при цьому свою ментальність, специфічні риси духовності, які й проявляються у національній філософії. Визначний український філософ Д. Чижевський у праці “Нариси з історії філософії на Україні” виділяє такі характерні риси національної філософії:

1) форма вияву філософських думок – є найбільш зовнішня національна риса у філософії. Прагнення простоти і прозорості в англійців, потяг до симетрії та схематизму у французькій філософії, прагнення до відкриття “діалектичних моментів”, протиріч і “руху” думки між ними – в німецькій;

2) метода філософського дослідження – емпірична та індуктивна метода англійської філософії, раціоналістичні докази у французькій, трансцендентальна та діалектична метода – у німецькій;

3) будова системи філософії, “архітектоніка”, зокрема становище і роль у системі тих або інших цінностей (наприклад виділене почуття обов’язку в англійській філософії, апеляція до досвіду – у французькій, апеляція до розуму – в німецькій”⁶. З цими міркуваннями можна погодитися. Але крім цього мислителі у своїх філософських пошуках відтворюють особливості світобачення, світосприйняття, характерні ознаки національної психології і характеру, прагнення, потреби, ідеали, притаманні лише своїм народам.

Для виділення характерних рис національної психології і характеру Д. Чижевський пропонує три шляхи. *“Перший з них – це дослідження народної творчості, другий – характеристика найбільш “блискучих”, яскравих, виразних історичних епох, які даний народ пережив, третій – “характеристика найбільш значних, “великих”, видатних представників даного народу”⁷.*

Слід зауважити, що визначення специфіки національної філософії будь-якого народу не можна провести без вивчення його етногенезу. Це стосується і руської людності. Тому усвідомлення тих етнічних і культурологічних процесів, які відбувалися впродовж тисячоліть на терені розвою руського народу, є тим ключовим питанням, без з’ясування якого зрозуміти місце і роль руської національної філософії в контексті світової культури навряд чи можливо.

Отже, розуміння специфіки руської національної філософії не можливе без вияснення питання про походження руських. Хто такі руські за походженням; як розвивався впродовж століть руський народ; які методи були головними в його розвої; які основні етапи в своєму розвитку він проходить – це ті метафізичні питання, які розкривають сутнісне буття руських. Як підкреслював М. Хайдеггер *“наука історії може лише або спотворити, неправильно витлумачити ставлення до історії, котре і само завжди є чимось історичним, відтіснивши його до простого антикварного знання, або підготувати сутнісне поле зору вже обґрунтованому ставленню до історії в усій зв’язності”⁸.* Таким сутнісним поглядом на історію є лише філософський, оскільки *“лише у філософії – на відміну від будь-якої науки – розкривається істотне ставлення до існуючого”⁹.* В той же час розкриття вище окреслених питань не можливе без аналізу розвою українського народу, адже історія розвитку руського та українського народів упродовж багатьох століть були тісно переплетені. Отже, український історичний та культурний контекст є досить важливим для розуміння історії розвою руського народу й руської державності. Не менш важливим він є й для розуміння розвитку та специфіки руської національної філософії. Які ж етапи у своєму розвитку проходить руська національна філософія? У науковій літературі щодо цього питання існують декілька точок зору. Так, В.В. Зеньковський свою двотомну *“Історію руської філософії”* вибудовує за таким планом:

“1. ПРОЛОГ до руської філософії:

а) до Петра Великого,

б) XVIII-те століття.

2. Перший період – до виникнення систем (XIX-те століття – до 70-их років). 3. Другий період – виникнення систем (кінець XIX-го століття – перші два десятиліття XX-го століття).

4. Третій період – XX-те століття (після 1917-го року)”¹⁰.

Автори посібника *“Філософія”* за редакцією В. Калашникова ототожнюють терміни *“російська філософія”* і *“руська філософія”*, а тому

виділяють такі періоди у розвитку російської філософії: *“IX-XII ст. – час передісторії філософії; XIV-XVII ст. – час її становлення, виникнення теоретичного мислення, поява категорій філософії; XVIII ст. – відокремлення філософії від релігії й утвердження її як теоретичної науки; XIX ст. і початок XX ст. – фундаментальне розроблення проблем методології науки, соціального перетворення, діалектики, класифікації наук”*¹¹. Існують й інші точки зору. Кожна з них, безсумнівно, має право на існування. Проте відзначимо таке.

По-перше, будь-яке членування історичного розвитку філософії, як і культури взагалі, завжди є умовним. Воно скоріше виконує методичну функцію групування знань про об’єкт вивчення, а не стовідсотково відтворює дійсний розвиток об’єктивної реальності.

По-друге, членування історії розвитку філософії можливе на різних основах: формаційній, культурологічній тощо. Автори названих точок зору, витлумачуючи філософію як систему теоретичного знання, тобто співвідносячи її з теоретичною наукою, цілком логічно виділяють наведені етапи у становленні руської національної філософії.

Проте, як відомо, філософія ніяк не вкладається у прокрустове ложе теоретичної форми. Не випадково в літературі виділяють різні типи філософування: теоретичний, релігійно-містичний, есеїстсько-афористичний, художньо-образний тощо. На відміну від Заходу, руським найбільшою мірою притаманні усі типи філософствування, окрім теоретичного. Не випадково у руській національній філософії, можливо за винятком В. Соловйова, відсутні цілісні системи, а виразниками самоусвідомлення руського народу найчастіше виступають православні священники, юродиві, публіцисти, літератори, літературні критики, політики, фейлетоністи тощо. Отже, традиція розвитку руської філософії дещо відмінна від західних.

Не заперечуючи евристичної цінності вичленування етапів розвитку філософії на основі зведення її до теоретичної науки, на наш погляд, щодо руської філософії продуктивнішим буде інший підхід, а саме: *членування її розвитку на основі етапів розвитку руського народу і його самоідентифікації, самоусвідомлення.*

По-третє, філософія, як уже підкреслювалося¹², є певним рівнем розвитку свідомості, а саме – рівнем самосвідомості. Його можуть досягнути різні формоутворення духу, які в сукупності можна назвати одним словом – культура. Тобто, філософія – це самоусвідомлення культури. Щодо руської національної філософії, то можна сказати, що вона є самоусвідомленням культури руського народу, ключовим моментом якого є самоусвідомлення, самоідентифікація руського народу в процесі його розвою.

По-четверте, найголовнішою детермінантою розвою руських, як конгломерату різних народностей, було регулярне розширення їхнього ареалу, причому ареалу, як географічного, так і духовного. За період XIII – XX ст. територія руської імперії зросла більш, ніж у сто разів. Постійно відбувалося масове “прилучення” інородців та їхніх культур в лоно

руськості. Масовий характер цього процесу надав право руському історику М. Покровському заявити, що в жилах московського народу тече щонайменше 80% фіно-татарської крові. Але попри перманентний характер прилучення, воно мало і певні зламні етапи. Отже, руські, будучи за своїм політичним статусом панівним народом, а кількісно – щодо інших етносів – де факто меншиною, тому фізично і культурологічно не були спроможні асимілювати іногородців. Тому серед руських (корінних і асимільованих) зовсім не випадково виникає думка про те, що руські – це не окремий народ, а *“наднаціональне утворення народів”* (Д.С. Лихачов), певний спосіб життя. Кількісне накопичення іногородців та їхньої культури у лоні руського *“донаціонального утворення народів”* призводять до постійних якісних змін – внутрішнього переродження самих руських, зміни їхньої самосвідомості та самоідентифікації. Такі етапні зміни і є етапами розвитку руської національної філософії.

По-н'яте, механізм виникнення подібних змін можна витлумачити з позицій сучасних учень про синергетику¹³. Вона стверджує, що системі, як певній цілісності, властиві ознаки, яких не мають її складові частини. Надорганізм (а саме так синергетики називають специфічні ознаки, притаманні лише системі) формується у духовній сфері.

Етнос є найбільш організованою природною і соціальною системою. Надорганізмом етносу є ментальність, тоді ж як надорганізмом нації є патріотизм. Етносу, який проходить усі етапи свого розвитку і доходить до переростання в націю, немає ніякої потреби формувати надорганістичне засобами ідеології та міфології. Така потреба об'єктивно виникає в процесі розвитку конгломерату представників різних етносів у націю. Саме так відбувалося у руських, адже без формування єдиного надорганістичного духовного стрижня асиміляція іногородців практично була не можливою.

Слово “рус” у перекладі з фінської означає *“веслярі”, “ті що пересуваються по воді”*. К. Тищенко переконливо доводить, що слово “рус” – фінського походження і перекладається як “веслярі”. *“Навіть опоненти норманістів змушені визнати, що “Русь” – слово походження північного, скандинавського, означає “веслярі” (див. про це ще у О. Партицького)”*¹⁴, – стверджує він. Отже, терміном “рус” називали вихідців із Скандинавії – норманів, а народ, який впродовж тисячоліть жив на наддніпрянських землях, тобто – українців, називали росами. *“Руські, – на думку ієромонаха Никона, – це складний в етнічному відношенні консорціум, який включає в себе готський, іранський, тюркський, слов'янський і скандинавський елементи”*¹⁵.

Не вдаючись у деталі цих розмірковувань, із загальним ходом думки ієромонаха можна погодитися, адже початкове об'єднання варяго-русів у етнічному відношенні дійсно відповідає ознакам “консорції”. *“Консорція” – компліментарне об'єднання невеликої групи людей, пов'язаних, нерідко ефемерно, єдиною метою та історичною долею. До К. належать “гуртки”,*

політичні угруповання, секти, банди, артілі та інші об'єднання (як правило, добровільні, а не штучно створені).

В етногенезі роль К. досить суттєва, адже з них виростають етнічні системи вищих рангів. Так, з перших К. християн виник згодом візантійський суперетнос, з К. на річці Тібр – Римська імперія, з групи Чингісхана – імперія монголів. (Але не етнос!)”¹⁶

Перш ніж та чи інша етнічна цілісність виникає, на історичній арені з'являється група пасіонаріїв, які згуртовують навколо себе групи односторонців – консорції. Особливо активний процес утворення консорції відбувається у фазі піднесення після пасіонарного поштовху. *“Однак у будь-які історичні періоди більшість К. розпадається ще за життя їхніх засновників або переходить у конвексії, і лише деякі виростають в етнічні системи високих рангів”¹⁷* Таким є сучасне наукове тлумачення консорції. Під це визначення, як бачимо, повністю підпадає об'єднання варяго-русів. Тому з думкою ієромонаха Никона можна погодитися. Проте зовсім не слід погоджуватися з його аргументацією. *“Не можна вважати русів чистими скандинавами ще й тому, – пише Никон, – що останні почали свої походи в кінці VIII ст., у той час як перші згадки про росів зустрічаються у Захарії Ритора, автора IV ст.”¹⁸* Цей аргумент ієромонаха некоректний, адже у Захарія йдеться про росів, а не про русів¹⁹.

Походження русів із консорції одночасно підтверджує й версію про походження терміну “рус” від способу пересування та життя компліментарного клану (консорції), що харчувався за рахунок розбою і грабунків. Визнання цього наукового факту дає нові, досить незвичні для історичної науки, проєкції у дослідженні руської історії. Цілковито прозора проглядається спорідненість у розбійницькій діяльності Рюрика, якою він “прославився” у Європі²⁰, і його спадкоємців, але це тема для окремого дослідження.

Формування надорганістичного духовного стержня руського народу проходить ряд етапів.

Перший етап – формування родового, рюриківського. Усі руські уявляли, переживали свою причетність до роду Рюрика. Це єднало їх.

Другий етап припадає на період активної русифікації угро-фінських племен, для яких рюриківське було чужинським. Русифікація об'єктивно вела до формування нового надорганістичного. Такою духовною основою стає християнська віра і культура, у лоні котрих і формується **нове надорганістичне**. Ним стає не родове, рюриківське, а всезагальне – земля Руська і віра Христова або простіше – **Свята Русь**.

Третій етап збігається з періодом широкого прилучення до руських тюркських народностей. Асиміляція народностей з іншою культурою, релігією, психологією можлива лише через продукування і засвоєння руськими принципово нових надорганістичних цінностей, котрі одночасно були близькі тюркським народностям. Такою новою цінністю, що об'єднує конгломерат різних народностей у єдине ціле, є організація влади і

обґрунтування її легітимності. На відміну від княжої доби, руські запроваджують новий, типово тюркський тип володарювання. Формується нове надорганістичне – **Велика Русь**.

Четвертий етап – більшовицький. Більшовицьке надорганістичне – **Всесвітню країна Рад**, і відповідно – філософію більшовизму, Росія прямо-таки “вистраждала” своєю багатовіковою потугою ошчасливити увесь рід людський. Глибоко вірячи у своє Боже провидіння, руські впродовж століть із завзяттям, гідним, очевидно, кращого застосування, насаджували Європі й світові своє бачення перебудови суспільного життя, не жаліючи свого живота, а тим паче – чужого. *“Як це парадоксально не звучить, – підкреслював М. Бердяєв, – але більшовизм є третє явлення руської великодержавності, руського імперіалізму, – першим явленням було московське царство, другим явленням петровська імперія”*²¹.

П’ятий етап – сучасний. Він починається з розпаду СРСР і утворення Російської Федерації як незалежної держави.

На кожному з етапів по-новому ставляться і розв’язуються проблеми взаємовідносин людини і держави, держави і церкви та багато інших філософських проблем, однак завжди панівною є ідея співвідношення руських і світу.

Література:

¹ Лосев А. Ф. Русская философия. // Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991, с. 217.

² Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К.: Вид-во “Обрій” при УКСП “Кобза”. –1992, с. 25.

³ Гегель Г. В. Ф. Философия права. – М.: Наука, 1990, с. 482-483.

⁴. Там само, с. 372.

⁵ Белинский В. Г. Избранные философские сочинения. – В 2-х т. – Т. 1. М.: Гос. изд-во полит. лит-ры. – 1948, с. 514.

⁶ Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К.: Вид-во “Обрій” при УКСП “Кобза”. –1992, с. 2.

⁷. Там само, с. 18.

⁸ Хайдеггер Мартин. Введение в метафизику. Курс лекций летнего семестра 1935 года // Новый круг, № 1, 1993, с. 127.

⁹. Там само, с. 9.

¹⁰ Зеньковский В. В. История русской философии: В 2-х т. – Париж, 1989, с. 25.

¹¹ Философия. Курс лекций. Науч. руков. авт. колл. В. Л. Калашников. – М., 1997, с.331.

¹² Кітов М.Г. Філософський плюралізм: причини і наслідки // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. Збірник наукових праць /Зб. наук. праць/ Відп. ред.: М.М. Бровко, О.Г. Шутов. – К., КДЛУ, 2002, с. 53-61.

¹³ Добронравова И.С. Синергетика: становление нелинейного мышления. – К., 1990; Добронравова И.С. Сложные системы как целое // «Totalogy Постнекласичні дослідження», вип. 4, 2000.

¹⁴. Тищенко М.К. Науковий патріотизм, або чому наука складніша від міфотворчості? // Україна молода, 16 лютого, 2002 р.

¹⁵ Иеромонах Никон. Век крещения // Вопросы истории. – 1990, № 12, с. 47.

- ¹⁶. Україна: етнонаціональна палітра суспільного розвитку: Слов.-довід. УВДУ при Президентові України: Відп. ред. Ю.І. Римаренко. – К.: Вид-во УАДУ, 1997, с. 97.
- ¹⁷. Там само.
- ¹⁸. Иеромонах Никон. Век крещения // Вопросы истории. – 1990, № 12, с.48.
- ¹⁹. Кітов М.Г. До питання інтерпретації терміну “рос”. Науковий збірник НТЕУ. 2004 р.; Кітов М.Г. До питання про багатозначність терміну “рус”. Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. Збірник наукових праць /Зб. наук.праць, випуск 11/ Відп. ред.: М.М. Бровко, О.Г. Шутов. – К.: Віпол, 2003. С. 252-265; Сюзюмов М.Я. К вопросу о происхождении слова Рѡс, Рѡсія, Россия // Россия перед вторым пришествием: Мат-лы к очерку Русской эсхатологии). Изд. 2-е, испр. и дополн. Сост. С. Фомин // (Перепеч.: «Вестник древней истории», 1940. № 2. С. 503-506.
- ²⁰. Кітов М.Г. Походження Рюрика і його філософія правління “за угодою, по праву” // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. Збірник наукових праць / Зб. наук. праць, випуск 10 / Відп. ред.: М.М. Бровко, О.Г. Шутов. – К.: Вид. Центр КНЛУ, 2003, с. 114 – 121.; Шамбаров В.Е. Русь: дорога из глубин тысячелетий. – М., 2002.
- ²¹ Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М.: Наука, 1990, с. 99.

Опублікована: Філософські проблеми гуманітарних наук. 2005. № 4-5. С. 53-58.